

Orixeren itsu-mutila

Pedro Iturrioz

Maisu bada ere, Orixe aski eztabaidatua izan da gure literaturgintzan, eta gauza asko esan dira hari buruz, onak eta txarrak, baina ez da lan honen asmoa eztabaida horiekin jarraitzea, baizik eta, haren itzultzeko joera agertzea, eta horretarako beste edozein bezain ona da **Tormes-ko itsu-mutila**.

Badirudi ez direla berdinak itzulpenari buruzko, gaurko eta orduko joerak, zeren gaur egun, itzultzaileak ahal duen neurri handienez errespetatu eta ahal duen modu naturalenean eman behar bait du jatorrizko testua. Orixeek ordea, bere moralismoaren menpe jartzen du jatorrizkoari zor zaion errespetu hori eta gaizki ulertutako paternalismo batean erortzen da; gauzak kenduz, erantsiz, moldatuz... Eta zenbaterainokoa den moralismo hori ikusteko nahikoa dugu lehen aipatu dugun itzulpenera jotzea eta berak jarri zion oharra irakurtzea:

Erdel-yaubearen idazti jatorretik, yardun au (azken atala) osorik kendu dot eta neure buruz ordaindu, edonoren eskuetarako irudi etxatalako. Kendu dodaz ganera, esan zantar bat lelengo yardunean, amazortzi lerro irugarrenean, eta bi koma-tarte laugarrenean. Kritikak begirape-na zor egi dautsoe yaubearen idazti jatorrari: nik osteraz zor deusot neure buruari ta irakurle euskaldunari.

Baina atalak eta esaldiak kentzetik aparte beste asko bigundu egiten ditu, eta jatorrizkoan indarra duen esaldia edo hitza ez zeru eta ez lur uzten du:

... **maldita la gota que se perdía**
... *on dakiola galtzen den tantari*

Beste bat aipatzearren:

Hijo de ruin madre
*Doilorkumea (11 or.) **

* Gaztelaniaz ¡**Hideputa!**: aldatu egin du, azkenean Orixeek adierazo ere egiten duenez. Kixotean ere agertzen da esaldi hau: "¡O hideputa, puta y qué rejoy debe de tener la bellaca" (II, 13).

Agerian daude gaztelaniazko eta euskerazkoaren arteko ezberdintasunak eta ez dut uste komentario luzeagorik behar duenik Orixeren joera eta aldi berean ezaugarri honek.

El Lazarillo de Tormes-i buruz esan behar da, Erdi Aroan idatzitako gaztelaniar klasiko bat dela, eta horregatik gaztelez zaharrean idatzia dagoelako, berarekin daramala hizkuntzaren zailtasuna. Hark nahitanahiez, sarritan, interpretazio modu askotara behartzen du itzultzailea, ez duelako bere literaturgintzan mota horretako tradizioirik; eta uste dut hau dela gauza berriak asmatzeko duen arrazoi bat; baina ikus dezagun adibide bat:

Justó muy ruinmente el señor don Fulano, y dió el sayete de armas al truhan, porque le loaba de haber llevado muy buenas lanzas: ¿qué hiciera si fuera verdad?

Halako jaun batek zaldi-guduka barregarria egin eban, eta barritsuari gudu-jantzia eman eutson, guztiz ondo egin ebala esan eutsolako. Zer emongo egia izan balitz?

Eta horregatik, aipatu dugun arrazoiagatik, itzulpenak nahiko librea dirudi, halere batz bestea, jatorrizkoa errespetatzen du neurri handi batean eta egokia da itzulpena; haren ezaugarri barru, ezin bait da ahaztu lehen esan duguna.

Beste batzuetan, bi zentzuzko elementuak agertzen direnean ez dio itzulpenari zentzu erreala ematen.

Bere aitaz ari da hitz egiten, garia ostu du eta atxilotu ondoren auzia:

... confesó y no negó y padesció persecución por justicia

... eta zuzentasunagatik larrialdiak igaro ebazan

Kasu honetan *zuzentasunak* eta *justicia*-k ez dute zentzu edo esanahi bera nahiz eta Orixerengan, geroago ikusiko dugun bezala, esanahi desberdinak izan. Jatorrizkoan poliziak atzetik ibili zituela dio eta itzulpenean berriz, zintzoa izan zelako larrialdiak pasa behar izan zituela. Ba dira oraindik beste batzu, eta beste bat aipatzeko:

... achacaron a mi padre ciertas sangrias mal hechas...

... zaku-sahietsetan zan-ebaketa batzuk egin ebazala

Parez-pare itzulita dago baina ez da hau itzultzeko era zuzena, ez bait du jatorrizkoan dagoena ematen. Gaztelaniazko *sangrias*-ek zakuari garia balerio bezalako irudia ematen du, eta euskerazkoak ez du imajina hori ematen. Beharbada hobe litzateke *odol-usteak* egin zituela esatea, irudia mantentzen bait du.

Eta sintaxiari begiratzen badiogu, laster konturatuko gara ez duela jatorrizkoarekin inolako loturarik eta horretarako nahikoa da jatorrizko testua eta itzulpena parean jartzea, konpara ditzagun, adibide gisa, hitzaurrean datozen hauek:

..della algun fruto; porque si...

... ba leike, azaltzeko.

Osterantzean...

... y adversidades. Suplico...

... dala ikusita.

Hartu begi...

Era honetako aldaketak, mila azaltzen dira testu guztian zehar. Badirudi Orixeren beste ezaugarri bat dela, sintaxiarekiko loturarik eza.

Hitzen hautapenari dagokionean, ez duela aukeratzen zenbait kasutan espero daitekeen hitza esango nuke:

cosas señaladas
gauza ezaugarriak

Bai, ezaugarriaren esanahi bat hori da, ezagutzea merezi duten gauzak, baina ez da normalean zentzu horrekin erabiltzen eta kasu honetarako zituen aukerak *nabarmenak* eta *garantzizkoak* normalagoak edo egokiagoak izanik ez ditu erabiltzen.

Nahiz eta Orixek ez izan garbizale amorratua zenbaitetan purismoaren eragina nabari zaio:

soldado armada
gudari gudari-talde

Merezi dutela, uste dut, bi hitz hauek, komentario labur bat. *Gudari* hitza hasiera batean **soldado** bazen ere laster *euskal soldado*-a bakarrik izatera pasa zen, ez da orduan itzulpen egokia, egokia ez den bezala *gudari-talde* ez bait du esanahi zehatzik eta edozein gauza izan daitekelako, "compañía", "batallón"... Baina garbizaletasun horren barruan badira oraindik zenbait hitz:

letras obra de arte competición de caballos
idazti ederlan zaldi-guduka

Baina, haren garbizaletasun joeraz, Patxi Altunak beste gauzen artean honela dio:

... (*inork*) ez bezelako teknika du Orixek itz berriak tajutzen. Eta Orixeren bidea aurrekoena baina egokiagoa zela dio. (Azurmendi, Joxe. **Zer dugu Orixeren kontra.**)

Halere, ez da nahikoa gauzak nolabait adieraztea batez ere hizkuntza teknikoaz ari garenean zeren gauzak zehatzak bait dira eta zehatzak eman behar dira: eta ez du balio, herriak ez duela hizkuntza teknikoak ulertzen esatea, honelako hitzak asmatzeko:

cultura concepto filósofo
buru-lan buruan ernea iakinzale

existencialismo
izaten-filosofia

aclaración, explicación
zuzenbidea

Azken adibideari buruz esan behar da lehen justizia zena Orixeren baitan batzutan *justizia*, bestetan *argibidea* edo akla-razio bihurtzen dela (ibidem).

Bai, Orixe "trebe baino trebegoa izan da beti hitz berriak sortzeko -batez ere hitz elkartuak- edo hitz arrunt ezagunak adiera berri batera egokitzeko". Baina bidea bera dago problemaz eta nekez betea (ibidem). Eta problema horiei aurrea eman ez zitelako, lortu nahi zen garbitasun hori, iluntasun eta nahaspide bihurtu zen. Eta era berean, garai hartako idazleek sarritan iluntasun horretara bultzatu zituzten beraien ikasleak, bilatu zituzten irtenbideak ez zirelako baliagarriak. Ikus ditzagun bere lanetan erabilitako irtenbide batzu :

1) Azpimarra faltsoak:

duten medium hori
zenbait novela tzarretan

2) Komatxoak:

"*pampa*"etan
"quietistak"

3) Erdal ortografia gordetzea:

nominativoa aldatu; ablativoa denean; guzti honetan ez dago el arte por el arte.

4) EDO batek soluzionatzen duena:

... iritzi miritzi edo kritika...
Bi atake edo eraso

5) Parentesia:

Erdi Aroko ikur-iztiak (epigrafiak)
Guk aintzinako norki (personaje) bi...

6) Erdarazko itzulpena:

... otoitz bikainari, erderaz alta oración esan...
Gure buruaren ederra edo herriak esaten duena, eder-itsusia erderaz esan, amor propio. (ibidem)

Baina guzti honek, aurrerakada izan ordez atzerakada handi bat suposatu zuen.

Eta berriro itzulpenara itzuliz; estilo aldaketa nabarmenak ageri direla testuan, esan behar. Sintaxiarekiko lotura ezak estilo aldaketa dakar, baina utz dezagun aldaketa mota hori eta ikus dezagun hurrengo esaldikoa:

... le pesa cuando le dicen: !Oh, qué maravillosamente lo ha hecho vuestra reverencia!

Orixek zuzenean emana dagoena honela itzultzen du:

Hasarratuko al da -egundoko ederto dihardu berorrek-esaten ba deutsoe?

Baina beste puntu batera aldatuz, hizkuntzaren mailara, hain zuzen, Orixek, itzulpen honetarako bizkaiera aukeratu du, baina beste euskalkiak ere menderatzen zituen. Bizkaiera errespetatzen du neurri handi batean, aditzak, erakusleen erabilera berezia, lexikoa, eta abar; baina halere bi alde bizkaierarekiko ez dira betetzen, alde batetik s eta z kontsonanteen arteko nahasketa, eta bestetik h-aren erabilera; bizkaierak ez du kontsonante hori idazteko tradizioirik izan:

*Holan
ahaiztu-hobian
haugatik
lehena*

Haren euskalkien ezaguera aipatu dugunez, hona zer dioen I. Sarasolak:

"Euskalki guztiak ezagutzen zituen eta oroz baliatu zen bere esperimenduetan, euskal prosarentzat bide berriak irikirik. Baina esperimenduzaletasunaren ondorioz, Orixeren obraren balorearen desberdintasuna eta koherentzi falta nabarmentzen dira. Hori da, hain zuzen, Orixeren behaztoporik handiena, gaurko idazleentzat eredu bezala jartzerakoan".

Bestalde hizkuntzaren jabetasun kontuan, Orixeren handitasuna itzulpenetan azaltzen da batipat, arlo honetan literato

antzera jokatu du jatorrizkoa birkreatuz, baina bere iritzien arabera, gauzak aldatuz, moldatuz. Itzultzailea jatorrizkoari zor zaio eta horregatik eztabaidagarria da bere joera hori. Harelere hau, nahikoa errespetatu du, baina kontutan izanik aipatu ditugun arazoak, agian gauzak gehiegi errazten ditu.

Idazlan guztiek, Orixeren printzipioz, ulergarriak izan behar dute, edozeinek ulertzekoak eta horretarako sarritan gehiegi erraztera darama, beste batzuetan egokitzera; baina honela testua gaizki ulertzeko arriskuan jartzen du irakurlea, ez bait ditu gauzak zehatz-esaten eta interpretazio gehiagora bul-tzatzen du.

Orixerentzat, euskarak dohain bereziak zituen eta ez zuen hizkuntza teknikoaren eta arruntaren arteko diferentziarik ikusten edo gutxienez edozein etxeokandere edo artzaik ulertzeko egin zitekeela uste zuen. Baina ez da zaila bien arteko diferentziak ikustea. Gaurregun biak beharrezkoak dira nahiz eta hizkuntza teknikoak ezer ez izan hizkuntza arruntaren ezean.

Baina, nolabait esateko, Orixe lurperatu zuen arazoa, bere iritziez gain bere garaiko garbizaletasunaren arazo eta krisia izan ziren eta bere garaikoa zelako, Orixe, bere garaikideekin eta mugimendurekin batera desagertu zen.

Bibliografia

- AZURMENDI, Joxe. *Zer dugu Orixeren kontra*. Jakin, Donostia, 1976.
 AZURMENDI, Joxe. *Zer dugu Orixeren alde*. Jakin, Donostia, 1977.
 Anonimoa-ORIXE. *El lazarillo de Tormes - Tormesko itsu-mutila*. Lauro ikastola. Bilbo, 1984.

SINTESIS

La figura de Nicolás Ormaetxea, "Orixe" (1888-1961), es una de las claves necesarias que ayudarán a interpretar la actual literatura vasca, tanto en lo que se refiere a literatura de creación como en lo referente a literatura de traducción, ya por su obra propia como por la dinámica creada en torno a su persona en la pre y posguerra.

El autor analiza en este caso la traducción del *Lazarillo de Tormes* llevada a cabo por aquel al dialecto vizcaíno y publicada en 1929.

Señala el autor el paternalismo moralista que llevó al traductor a cambiar términos *malsonantes* y hasta a suprimir totalmente el último capítulo del libro y rehacerlo según sus dictados morales le ordenaban.

Aparte de tan singular criterio moral, el autor da cuenta del pensamiento estilístico y literario de Orixe, ampliamente compartido por los literatos y traductores de su tiempo. Si tanto abundan las simplificaciones sintácticas y los cambios de estilo en la traducción de Orixe, no es por falta de capacidad ni desconocimiento de la lengua, sino por convicción teórica. "Une belle infidèle", "belle" ciertamente, paradójicamente, "infidèle".

El articulista reconoce, pues, el valor magistral que la obra de Orixe, incluidas sus traducciones, ha tenido en la posterior literatura vasca.

SYNTHESIS

The figure of Nicolas Ormaetxea, "Orixe" (1888-1961) is one of the keys necessary to the interpretation of modern Basque literature in the fields of both literary creation and literary translation for two reasons. Firstly, because of his work and secondly because of the dynamic surrounding his personality in the pre and post-war years.

The author analyzes in this case the translation made of *Lazarillo de Tormes* into the Biscayan dialect which was published in 1929.

The author points out the moral paternalism which led the translator to change words which he considered offensive and to even suppress the last chapter of the book completely and rewrite it according to his own moral dictates.

Besides this rather distinctive moral criteria the author gives an account of the stylistic and literary thought of Orixe, widely shared by the literary figures and translators of his time. Although syntactical simplifications and changes of style were numerous in Orixe's translations, they were neither the result of a lack of ability nor a lack of knowledge of the language but moreover due to his theoretical convictions. "Une belle infidèle", "belle" certainly, paradoxically "infidèle".

The writer thus recognizes the magisterial quality of the work of Orixe, including that of his translations, in the later development of Basque literature.